

and Charitable Organizations" are highlighted. In particular, it was established that the misuse of humanitarian aid, charitable donations, other than the disposal of such property for profit, does not constitute the criminal offense in question. It is proved that in the vast majority of cases the actions prohibited by the current version of Art. 201-2 of the Criminal Code, in its absence would be recognized as theft and would be qualified under one of the parts of Art. 191 of the Criminal Code as misappropriation, embezzlement or seizure of another's property by an official abusing his official position. It was found that the amendment of the Criminal Code of Art. 201-2 is another manifestation of the unjustified casuistry of the criminal law. The provision on the erroneousness of placing the investigated prohibition among the articles of the Criminal Code on liability for criminal offenses in the sphere of economic activity is argued. It is shown that today the shortcomings inherent in the punishment of illegal use of humanitarian aid, charitable donations are partially eliminated by referring to Part 3 of Art. 201-2 of the Criminal Code on such a qualifying basis as the commission of acts during martial law.

The provision on expediency of exclusion from the Criminal Code of the investigated criminal law prohibition as an unnecessary manifestation of excessive (excessive) criminalization is substantiated.

Keywords: humanitarian aid, charitable donations, criminalization, use, orders, theft, misappropriation, embezzlement, criminal offenses in the sphere of economic activity.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.115-125

УДК: 343.98

Коваленко А. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ НОВИХ (НЕ ПІДКРІПЛЕНИХ ПРАКТИКОЮ) ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено формулюванню окремих методологічних засад розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень. Сформульовано концептуальне питання щодо можливості та доцільності розробки вченими-криміналістами методик розслідування нових (не підкріплених практикою) видів кримінальних правопорушень. З'ясовано, що основу окремих методик розслідування складають положення «базової» методики, закріплені в КК України суттєві ознаки розслідуваного виду кримінальних правопорушень та емпіричні дані.

Наголошено, що положення «базової» методики широко висвітлені у спеціальній літературі та достатньо пристосовані до адаптації на рівні окремих методик, зокрема й щодо нових видів кримінальних деліктів. Указано, що задля побудови криміналістичної характеристики, розробникам методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень вірогідно доведеться самостійно здійснювати кримінально-правовий аналіз відповідних новел КК України.

досліджень з напрямків трасології й зброєзнавства спонукає до розуміння необхідності більш глибокого вивчення та пошуку сталих ідей з даної тематики, зокрема в галузі дослідження рельєфних знаків на металевих поверхнях виробів, у тому числі таких, що становлять історичну цінність.

Насамперед слід зауважити на тому, які саме питання зазвичай виносяться на вирішення експерта в ході проведення трасологічної експертизи за експертною спеціальністю 4.4 «Дослідження ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельєфних знаків». Так, при проведенні даної експертизи може бути встановлено (виявлено, відновлено тощо) факти знищення, внесення змін шляхом спилювання (свердлення, забиття і таке інше) або ж пошкодження, внаслідок впливу чинників корозійного характеру номерів та інших рельєфних зображень на металевих виробах [2, с. 60-71]. Орієнтовний перелік запитань, що розглядаються:

- чи піддавався зміні номер на даному об'єкті дослідження;
- яким був початковий номер на об'єкті дослідження;
- яким способом був знищений або змінений номер (знак) на даному виробі;
- чи не утворений номер на даному предметі пуансоном, вилученим під час обшуку.

Питання можуть бути найрізноманітнішими та корегуватися в залежності від типу вирішуваного завдання. А отже, постає потреба у визначенні об'єктів, які найбільш часто підлягають дослідженню, та засобів і способів першочергових кроків, що застосовуватимуться в ході висвітлення зазначеної проблематики. Для цього насамперед можна звернутися до огляду тематичних майданчиків на інтернет-просторі, де проведена певна класифікація виробів, що можуть являти собою культурно-історичну цінність, хоча й на молодому ринку антикваріату України суб'єкти-учасники часто діють інтуїтивно, без допомоги науково обґрунтованих досліджень. Однією з таких платформ є український інтернет-аукціон Violity. Аналізуючи рубрику «Антикваріат (1700-1960 рр.) і вінтажні твори», можна констатувати, що значна кількість предметів (лотів) торгів потенційно є носіями маркувальних позначень у вигляді рельєфних знаків, номерів, у тому числі вогнепальна та холодна зброя, вузли й агрегати автотехніки тощо (див. Таблиця 1) [3, с. 12-13].

Таблиця 1.

Класифікація предметів антикваріату і колекціонування у рубриці «Антикваріат (1700-1960 рр.) і вінтажні твори» на інтернет-аукціоні «Violity»

Рубрика	Категорії предметів антикваріату і колекціонування у рубриці	Кількість предметів у категорії
«Антикваріат (1700-1960 рр.) і вінтажні твори»	Бронза, вироби з металів	17261
	Колекційні вироби із тканин	96158
	Предмети інтер'єру	45719
	Ікони	41722
	Предмети «культу»	41303
	Історична холодна зброя	9668
	Історична вогнепальна зброя	2807

Зважаючи на це, цілком можна погодитися з думкою Т. М. Біденчук і Н.В. Павлової, що підготовчі заходи до проведення допиту є особливо важливими, оскільки повторний допит іноземців є досить ускладненим. Це пов'язано з обмеженим часом перебування іноземця на території України. Якщо допитуваним є представник консульської або дипломатичної установи, то його повторний допит через особливий правовий статус може проводитися в разі виняткових обставин. Проте окреслені правові статуси особи іноземця залежать від певних видів ратифікованих Україною міжнародних правових актів, що обов'язково необхідно враховувати під час проведення з потерпілими іноземцями окремих процесуальних дій, у тому числі й допиту [4, с. 95].

Важливе значення має і визначення послідовності проведення допитів у разі викриття кримінального угруповання, що здійснює тривалу злочинну діяльність у туристичній сфері. Складність цього завдання полягає в латентності взаємовідносин між членами злочинного об'єднання, чим і пояснюються численні помилки у визначенні дійсного статусу затриманих [13, с. 107]. Характер таких відносин надає можливість слідчому виділити лідерів угруповання (організаторів конкретних кримінальних правопорушень) серед інших активних членів групи та простих виконавців. Слідчий повинен одержати повну інформацію про кількість злочинців, про дії й функції кожного під час учинення протиправних дій. З огляду на те, слідчий має враховувати оперативну інформацію про лідера і членів злочинного групування (склад злочинної групи) та вчинені ними кримінальні правопорушення, що дозволяє завчасно визначати лінію поведінки злочинців на досудовому слідстві, мотиви й способи вчинення протиправних дій, відношення до тих чи інших доказів та запобігати домовленостям між собою та свідками (потерпілими). Таку інформацію можна використовувати для висунення слідчих версій або вибору низки тактичних прийомів допиту. Але інформація, яка отримана оперативним шляхом, у випадку використання в кримінальному процесі, обов'язково повинна містити відомості про джерело, з якого вона була отримана, для подальшої її перевірки [5, с. 108].

Під час опитування працівників органів прокуратури та слідчих підрозділів Національної поліції встановлено, що до найбільш розповсюджених тактичних прийомів, які використовуються у правоохоронній практиці з розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності, вони відносять: встановлення психологічного контакту – 100 %; викладання показань у формі вільної розповіді – 95 %; постановку запитань – 100 %; створення напруги – 51 %; використання різних темпів допиту – 27 %; спостереження за поведінкою допитуваного – 48 %; пред'явлення доказів – 94 %; використання фактору раптовості – 73 %; актуалізацію забутого у пам'яті допитуваних – 41 %; створення уявлення про інформованість слідчого – 85 %; розповідь слідчим версій про учинений злочин – 12 %; приховування меж інформованості слідчого – 67 %; використання конфліктів у злочинному угрупованні – 92 %; застосування науково-технічних засобів – 33 %.

Проте, за даними вивчення правоохоронної практики, можна констатувати, що більшість слідчих (67 %), не застосовують весь спектр тактичних прийомів (їхніх комбінацій), що напрацьовані слідчою практикою та рекомендовані криміналістикою.

Встановлення психологічного контакту із допитуваним вимагає від слідчого знань його психології та врахування індивідуально-психологічних якостей, психічного стану в момент проведення допитів, життєвого і злочинного досвіду та інших обставин, що його характеризують. Психологічний контакт завжди має двосторонній характер. Його встановлення і підтримання залежить як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива повинна належати слідчому [5, с. 123].

Під час допиту необхідно спостерігати за поведінкою допитуваного та його психофізіологічними реакціями. Таке спостереження дозволяє виявити неправду або невідповідність у його показаннях. Ці зовнішні прояви не мають доказового значення, а являють собою орієнтуючу інформацію, яку можна використовувати для розробки прийомів допиту.

Враховуючи тривалість протиправної діяльності у сфері туризму, окремі епізоди кримінальних правопорушень «нашаровуються» в пам'яті допитуваного один на інший. Звідси досить складно повністю відтворити картину злочинної події за кожним епізодом окремо. Зважаючи на це, виникає необхідність актуалізації забутого в пам'яті допитуваних.

Якщо потерпілий або свідок забувають певні факти щодо події злочину, необхідно використовувати такі тактичні прийоми допиту: постановка нагадуючих запитань; демонстрація речових доказів та іншої матеріалізованої інформації; оголошення показань інших осіб, допит на місці події та ін. Наприклад, якщо потерпілий не пам'ятає назви туристичного агентства, що було розміщено на вивісці офісу до того моменту, як агентство зникло, можна йому показати фотографії, запропонувати ще раз переглянути зміст документів, які ним підписувалися. Потерпілий може не пам'ятати адреси туристичного агентства, але заявляє, що може показати, де воно знаходиться. За таких обставин можна виїхати з потерпілим на місце [6, с. 20].

Створення уявлення про інформованість слідчого залишається основним тактичним прийомом за наявності доказів, які мають істотні прогалини в момент допиту. Таке враження у підозрюваного створюється шляхом демонстрації інформованості слідчого про певні епізоди протиправної діяльності, зв'язки і способи його життя, причини відмови свідків (потерпілих) від давання показань, пред'явлення доказів, оголошення показань інших членів групи. Акцентування уваги на перших неправдивих відомостях, повідомлених підозрюваним, створює у них враження про те, що слідчий має досить повну інформацію про злочинну діяльність у туристичній сфері.

Серед усіх учасників кримінального процесу потерпілі є більш за всіх зацікавленими у встановленні об'єктивної істини і притягненні винних до відповідальності. На думку Р. С. Белкіна, потерпілий відрізняється від інших учасників процесу тим, що злочинном було порушено його права та охоронювані законом інте-

реси, тому він і зацікавлений у результатах справи. Ця зацікавленість, а також можливість помилкового сприйняття фактів, унаслідок обстановки події та небезпеки, якій він міг піддаватися, повинна бути врахована при допиті та оцінці його показань [7, 8, 11]. Можна погодитися з Ю. В. Венгеровою, що іноді особи, які вважають себе потерпілими, можуть приховувати деякі факти, що ставлять під сумнів сумлінність їхніх дій. У 14 % випадках, особи, які заявляють про вчинення відносно них протиправних дій у сфері туризму, самі можуть мати причетність до них. Причому, 10 % осіб помилково вважають, що відносно них здійснені злочинні дії. Близько 4 % осіб навмисно подають заяву про вчинення щодо них злочину для притягнення до відповідальності конкурентів у туристичній діяльності або з метою помсти. Такі ситуації здебільшого мають місце при оформленні віз, страховок, коли потерпілі навмисно імітують страховий випадок з метою отримання страхових виплат. Також існують інциденти, коли через недбалість осіб, які відповідають за безпеку в туристичному бізнесі, виникають випадки травматизму, масових отруєнь, інші події, що мають тяжкі наслідки для туристів. Крім того, іноді туристи звинувачують суб'єктів туристичної діяльності тоді, коли й самі можуть спровокувати такі події.

Зважаючи на це, під час допиту потерпілих слідчому слід критично ставитися до їхніх показань і зіставляти з іншими доказами, що наявні в кримінальному провадженні.

Під час допиту підозрюваних доцільно застосовувати технічні засоби, що створюють сприятливі умови для одержання доказової інформації і дозволять фіксувати не тільки показання, але й «психологічний клімат», у якому вони були отримані, а також психологічно вплинуть на злочинців [9, 10]. Указаний тактичний прийом доцільно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів, розслідування складних багатоепізодних кримінальних проваджень, допитів членів злочинних угруповань (їхніх лідерів), незалежно від статусу особи в складі кримінального угруповання та ін.

Розглянуті тактичні прийоми допиту не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність й професіоналізм слідчого полягає в тому, що, використовуючи всі прийоми й засоби, він може правильно їх спланувати при підготовці до допитів, може варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, з огляду на слідчу ситуацію котра склалася на певному етапі розслідування [5, с. 143].

Висновки. Допит у кримінальних провадженнях у сфері туризму є найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої збирається інформація (орієнтуюча, доказова) про протиправну діяльність конкретних осіб (організованих груп). У цілому, організація розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності вирізняється певними складнощами і має специфіку, які обумовлені певними обставинами, особою злочинця і потерпілого та механізмом учинення протиправних дій. Безумовно, головними серед усіх джерел доказів є показання учасників кримінального процесу, що набувають форми доказів лише в разі дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, які воло-

діють інформацією про особу злочинця, злочинну подію та правильного їх процесуального оформлення. Утім, під час проведення допитів підозрюваних (потерпілих, свідків) при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері туризму, працівники слідчих підрозділів нерідко стикаються із труднощами організаційного, процесуального й тактичного характеру. Зважаючи на це, без володіння слідчими інформацією щодо основних прийомів, методів та способів проведення допитів різної категорії осіб, а також специфіки кримінальних правопорушень вказаної категорії, забезпечити швидке й якісне розслідування досить складно. Подібна ситуація зумовлена тим, що за цих обставин досудове розслідування відбувається в умовах інформаційної невизначеності.

Показання членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів є найбільш змістовним джерелом інформації. Вони особисто зацікавлені в результатах кримінального провадження. До початку вчинення протиправних дій дана категорія осіб домовляється не видавати один одного у випадку затримання, а тому заздалегідь підготовлена до методичного заперечення провини. У деяких випадках з перших допитів злочинці погоджуються на діалог зі слідчими, намагаючись таким завуальованим способом отримати інформацію про зміст показань допитаних раніше свідків, потерпілих або співучасників та заходи, що приймаються слідчим на початковому етапі розслідування.

Загальна поведінка цієї категорії осіб спрямована на зменшення своєї ролі в злочинній діяльності та приховання наявності злочинного угруповання й належності до нього. Вони впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, зволікають терміни досудового слідства, створюють перешкоди досудовому розслідуванню, тому допит указаних осіб та проведення одночасних допитів між ними є найвідповідальнішою слідчою (розшуковою) дією. Зважаючи на це, проведення допитів з такою категорією осіб багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності.

Використані джерела:

1. Венгерова Ю. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності : дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії за спец. 081 – Право / Дніпро, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 265 с.

2. Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою : дис. канд. юрид. наук.: 12.00.09. / Київ. Міжрегіональна академія управління персоналом, 2021. 263 с.

3. Калюга Т. О. Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг : дис. канд. юрид. наук.: 12.00.09. / Київ. Міжрегіональна академія управління персоналом, 2019. 240 с.

4. Біденчук Т. М., Павлова Н. В. Установлення психологічного контакту під час допиту громадянина іншої держави за участю перекладача. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 2-2. 2019. С. 94–96.

5. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.
6. Бахін В. П. Тактика допиту: навчальний посібник / Бахін В. П., Весельський В. К. Київ, НВТ «Правник». 1997. 64 с.
7. Белкин Р. С. Тактика следственных действий. М., Новый юрист, 1997. 176 с.
8. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / М., 2000. 333 с.
9. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / Х.: Консум, 2000. 234 с.
10. Криміналістика: Підручник для студ. юрид. ВНЗ / Кол. авт. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
11. Криміналістика: [підручник для вузів] / під ред. Р. С. Белкіна. М.: Видавництво НОРМА, 2000. 990 с.
12. Пчолкін В. Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС / В. М. Ечченко. Вісник Луганської академії внутрішніх справ. 2004. № 3. Ч. I. С. 109-121.
13. Kramarenko Yurii. Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1. № 1. 2021. С. 104-117.
14. Pavlova Natalia, Reznik Oleg, Fomenko Andrii, Melnychenko Andrii, Prozorov Andrii. Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace *Amazonia Investiga*. Vol. 10 – Issue 41 / May 2021. Pp. 141-150.

References:

1. Vengerova, U. V. (2021) Criminalisticheskaia shakhraystva ta osobennosti rozsliduvannya prestupleniy u sferi turisticheskoy deyatelnosti. Dnipro, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
2. Zacharova, G. V. (2021) Teoreticichni zasady metodiki rozsliduvannya shakhra ystva u sferi turysmu, vchinenogo organizovanou grupou. Kyiv, Interregional Academy of Personnel Management. [in Ukrainian].
3. Kalyuga, T. O. (2019) Rozsliduvannya shakhraystva u sferi nadannya turysty chnykh posluh. *Candidate's thesis*. Kyiv, Interregional Academy of Personnel Management. [in Ukrainian].
4. Bidenchuk, T. M, Pavlova, N. V. (2019) Ustanovlennya psykholohichnoho konta ktu pid chas dopytu hromadyanyna inshoyi derzhavy za uchastyu perekladacha. *Jurnalul juridic national: teorie si practică - National legal journal: theory and practice*, 2-2, 94-96. [in Ukrainian].
5. Chaplinsky, K. O. (2006) Taktyka provedennya okremykh slidchykh diy Dnepro petrovsk : Dneprop. state University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
6. Bakhin, V. P. (1997) Taktyka dopytu: navchal'ny posibnyk. Kyiv, SPT "Lawyer" [in Ukrainian].
7. Belkin, R. S. (1997) Taktyka sledstvennykh deystviy. Moskva, New Lawyer. [in Russian].
8. Belkin, R. S. (2000) Kryminalistychna entsyklopediya [Forensic encyclopedia] / M. [in Russian].
9. Konovalova, V. E. (2000) Versyya: kontseptsyya y funktsyy v sudoproyzvodstve [Version: concept and functions in court proceedings] / Kh. [in Ukrainian].
10. Kryminalistyka: Pidruchnyk dlya stud. yuryd. VNZ / Kol. avt. Hlibko V. M., Dudnikov A. L., Zhuravel' V. A. ta in. / Za red. V. Y. Shepit'ka (2001) [Forensics: A tex tbook for

students. jurid. University / Qty. aut. Glibko V. M., Dudnikov A. L., Zhuravel V. A. etc. / Ed. V. Y. Shepitka] Kyiv: In Yure Publishing House [in Ukrainian].

11. Kryminalistyka: [pidruchnyk dlya vuziv] (2000) [Forensics: [textbook for universities] / ed. R. S. Belkina. M.: NORMA Publishing House [in Ukrainian].

12. Pcholkin, V. D. (2004) Ponyattya, sutnist' ta zavdannya vzayemodiyi opera tyvnykh pidrozdiliv OVS [The concept, essence and tasks of interaction of operational units of the police / V. D. Pcholkin, V. M. Echkenko]. Bulletin of the Luhans'k Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].

13. Kramarenko, Yu. (2021) Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, 1, 104-117. [in English].

14. Pavlova, N., Reznik, O., Fomenko, A., Melnychenko, A., Prozorov A. (2021) Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace. *Amazonia Investiga*б Vol. 10 – Issue 41б 141-150. [in English].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2022

Chaplynskiy K., Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of criminalistics, forensic medicine and psychiatry of the Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukrainian)

ORGANIZATION I TACTICAL INTERROGATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF TOURIST ACTIVITY

It is emphasized that the investigation of crimes in the field of tourism has certain specifics due to the circumstances and mechanism of this crime. A special place among all other sources of evidence is occupied by testimony, which takes the form of evidence only in the case of observance of the rights, freedoms and legitimate interests of persons who have information about the event of a criminal offense and their proper procedural design. However, during interrogations in the investigation of crimes related to tourism, investigators often face difficulties of both procedural and organizational and tactical nature. The most significant problem is the lack of time for full preparation for the interrogation, with the study of legislation in the field of tourism, taking into account all the circumstances to be established and drawing up an interrogation plan. The use by investigators of the full range of tactics recommended by criminology and developed in practice is also not used to a sufficient extent. Investigators lack the time and technical ability to accompany the process of obtaining evidence by audio or video recording. For the most part, suspects withdraw their testimony after some time on the grounds that it was obtained as a result of psychological pressure or physical influence. While audio and video materials could help to refute these statements and prove the legitimacy of the actions of the person conducting the interrogation.

It is noted that when interrogating victims, witnesses, suspects in criminal proceedings related to tourism, the investigator should be critical of their testimony and compare them with other evidence. It is important for the investigator to establish whether the interrogated are in a business relationship with the head of a tourist or hotel-restaurant enterprise and what their nature is. This need is due to the prevalence of situations where persons who declare themselves as witnesses are involved in criminal

acts. Recommendations on the most effective organization and tactics of interrogation in proceedings of this category are given.

A number of concrete proposals and recommendations are presented, aimed at improving forensic provision of investigation of offenses. Specific scientific categories of the criminal process and forensic sciences have been specified.

Keywords: criminal offenses, tourism, tourist activity, interrogation, tactical reception, witness, victim, suspect. counteraction to investigation, investigative (search) actions.

DOI: 10.33766/2524-0323.98.261-270

УДК: 343.14

Шульженко А. В., доктор філософії, старший викладач кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: assol.shulzhenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1272-9638>

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ У ЗЛОЧИНАХ ПРО ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемам доказування, що виникають під час розслідування злочинів про порушення законів і звичаїв війни, кількість яких на сьогодні становить понад десять тисяч. Особливої уваги заслуговує об'єктивна сторона статті 438 КК України, яка складається з кількох елементів. Складові об'єктивної сторони пов'язані з результатами дій та бездіяльності з різними категоріями потерпілих, у тому числі військовополоненими, цивільними особами та державою. Крім того, сама об'єктивна сторона визначається не пов'язаними між собою діями. До них належать жорстоке поводження, вбивства, вигнання, примусова праця, вилучення національного майна та використання заборонених засобів ведення війни. Тобто об'єктивна сторона стосується особи, її прав, свобод та окремо матеріальних цінностей держави. У кожному конкретному випадку для вивчення об'єктивної сторони, яка характеризується діянням і його наслідками, виникає потреба в певних спеціальних знаннях. Тому питання, пов'язані з дослідженням окремих елементів суб'єктивної сторони, вивчаються різними судовими експертами. Серед експертиз, які перевіряють наслідки для життя та здоров'я, слід назвати судово-медичну, експертизу трупів, статевого стану, різні види психологічних експертиз: психолого-психіатричну, медико-психологічну, Дослідження наслідків застосування заборонених бойових видів вибухових речовин експертизи. Розграбування національних цінностей пов'язане з оцінкою викрадених речей, яку проводять мистецтвознавці. Виникає питання про доцільність виділення конкретних статей за ознаками окремих елементів об'єктивної сторони з метою спрощення процесу доказування в цій категорії злочинів. У статті детально проаналізовані проблеми, що виникають при дослідженні кожного елемента об'єктивної сторони порушення законів і звичаїв війни, запропонували практичні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: війна, докази, докази, об'єктивна сторона, судово-медична експертиза, тілесні ушкодження, умисне вбивство.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення російський військ на територію України мають місце зафіксовані численні випадки порушення законів та звичаїв війни. Стаття 438 КК України визначає дії у складі даного злочину, які не є подібними по змісту. Серед них є жорстке поводження з військовополоненими, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, віддання наказу про вчинення таких дій, поєднання перерахованих дій з умисним убивством [1]. Через обсяг перерахованих дій виникає необхідність у конкретизації складових об'єктивної сторони даного злочину, що має значення в процесі доказування під час розслідування. Також виникає необхідність у загальненні й класифікації складових об'єктивної сторони порушення законів та звичаїв війни, що має значення для формування методики розслідування. Дане питання є актуальним, зважаючи на кількість порушень проваджень за ст. 438 КК України (при поспіжному зростанні цієї кількості).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблеми доказування при розслідуванні злочинів проти миру, слід виділити таких, як: О. В. Батюк, М. С. Бондаренко, С. О. Дмитрів, К. В. Катеринчук, А. В. Ковбан, І. М. Кравченко, О. П. Солоніна та інші, але дана проблема на часі й актуальна саме сьогодні, тому що пов'язана з практичними аспектами доказування порушення законів та звичаїв війни. Станом на тепер відсутні дослідження з проблематики доказування у провадженнях щодо порушення законів і звичаїв війни, лише починають з'являтися окремі публікації з урахуванням існуючих проблем під час розслідування. Подібних проваджень порушується щодня кілька десятків у зв'язку з обстрілами мирних українських територій, але відсутній єдиний механізм розслідування, методика, яка б допомогла в реалізації основних кримінальних і процесуальних засад.

Формулювання цілей. Метою даної статті є конкретизація кожної із складових об'єктивної сторони злочинів щодо порушення законів і звичаїв війни з урахуванням норм матеріального права, у том числі й міжнародних норм, а також висвітлення проблем, пов'язаних із доказуванням, виклад пропозицій щодо шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона порушення законів і звичаїв війни виявляється в декількох діях, які мають зовсім різний вплив на потерпілих. Тобто умовно можна зазначити, що об'єктивна сторона впливає на військовополонених (військових України, захоплених іншою державою в полон, цивільне (неозброєне) населення (дітей, літніх людей, жінок, інвалідів тощо), державу (якщо мова йде про національні цінності і народ України в цілому). Через те показання здобуваються в кожному випадку від потерпілих, їх представників і свідків.

Жорстоке поводження з військовополоненими визначається положеннями Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими, яка зазначає, що з військовополоненими поводження має бути лише гуманним, без дискримінації,

забороняється насилля над життям та особистістю, вбивства, тортури, завдання каліцтва, жорстоке поводження, наруга над людською гідністю, захоплення заручників, образливе і принизливе поводження, покарання без попереднього судового рішення [2, с. 3]. Тобто наведений документ визначає активні дії, що є об'єктивною стороною жорстокого поводження: тортури, катування, убивство, спричинення тілесних ушкоджень (від легких до тяжких), завдання каліцтва, оголення, звалтування, бриття наголо жінок.

Жорстоке поводження з військовополоненими проявляється у вигляді дій та бездіяльності. Як дії, так і бездіяльність мають на меті спричинення страждань військовослужбовцям. Серед дій потрібно назвати тортури, катування, приниження, а серед бездіяльності – ненадання медичної допомоги за умови можливості її надання, позбавлення нормальних умов утримування, сну, світла, свіжого повітря, харчування, води, що суперечить гуманному відношенню до ув'язнених і військовополонених, відповідно до світових норм [3].

Тортури і катування в Декларації про захист осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання, визначає, що будь-яка дія, при якій людині спричиняються сильний біль, фізичне чи моральне страждання, підбурювання на такі дії, отримання від людини інформації, покарання за дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, з метою залякування цієї особи або інших осіб [4].

Для відокремлення катувань від нелюдського поводження, і такого, що принижує гідність, застосовується доктрина мінімального рівня жорстокості і включає мету, умисел, рівень тяжкості фізичних або душевних (моральних) страждань, стать, вік, стан здоров'я жертви, суб'єктивне сприйняття людиною себе як особистості [5, с. 68].

Доказуються такі дії наступним чином. Тортури й катування фіксуються через освідування, огляд трупа, екстумацію. Тяжкість тілесних ушкоджень встановлюється за допомогою судово-медичної експертизи, а механізм спричинення тілесних ушкоджень – за допомогою додаткової судово-медичної експертизи, судово-медичної експертизи механізму спричинення тілесних ушкоджень, яка проводиться на підставі протоколу допиту потерпілого, підозрюваного, а також слідчого експерименту з кожним із них окремо.

Заподіяні людині душевні (моральні) страждання носять суб'єктивний характер, але їх силу, рівень можливо визначити через результати допитів потерпілих, свідків у провадженні, а також через призначення і проведення потерпілим судово-психологічної експертизи, комплексної психолого-психіатричної експертизи, медико-психологічної експертизи.

Судово-психологічна експертиза має кілька різновидів, але найчастіше призначається у справах про звалтування щодо потерпілих. Під час проведення даного виду експертизи проводиться оцінка здатності психічно здорової особи розуміти характер дій підозрюваного, чинити опір, а також визначення психічного стану потерпілого в момент скоєння самого злочину.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза дає кваліфікацію психічного стану потерпілого, визначає стійкі психологічні властивості, риси особистості,

вид і глибину емоційних реакцій у період часу, який цікавить органи розслідування, а також питання осудності.

Медико-психологічна експертиза призначається потерпілим, які мають хворобливий стан, хронічну або невиліковну хворобу, а також соматичні розлади, як наслідок травми і перебування в полоні або насильницького утримання іншою стороною під час військових дій. Такі захворювання можуть викликати тривалі або короточасні зміни у свідомості, сприйнятті, відтворенні сприйнятого, у пам'яті, а також викликати неадекватність реагування.

Типові питання, які ставлять перед експертами:

1. Чи наявний в особи психосоматичний розлад?
2. Якщо так, як це захворювання може впливати на психіку особи?
3. Яка його форма?
4. Чи перенесла особа соматичні захворювання, що могли б вплинути на психіку (черепно-мозкові травми, захворювання головного і спинного мозку тощо)?
5. Чи має особа психологічні особливості, викликані соматичним захворюванням?

Різниця між жорстоким поведінням щодо військовополоненими і цивільним населенням визначається в Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Серед дій, які визнаються недопустимими і становлять об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 438 КК України в тому числі, Конвенція називає: жорстоке поведіння, посягання на життя, здоров'я, фізичний і психічний стан, катування, каліцтво, тілесні покарання, знущання над людською гідністю, зґвалтування, незаконна депортація, переміщення й арешт, непристойне посягання, рабство тощо [6]. Відмінність між діями щодо військовослужбовців-полонених і цивільних полягає лише у визначених І. М. Кравченко ознаках військовополонених: вороги, які зберігають своє громадянство; є військовими; не є злочинцями [7, с. 139]. Щодо мотивів насильницьких дій стосовно полонених і цивільних, це й отримання стратегічної інформації, і залякування, приниження одночасно.

Наслідки зґвалтування оцінюються відповідно до Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи. Досліджуються: статева зрілість, порушення цілості дівочої пліви, характер і механізм виникнення тілесних ушкоджень при скоєнні насильницького статевих акту, характер, механізм виникнення ушкоджень та змін при скоєнні розбещених дій, здатність до статевих зносин та запліднення, вагітності та пологів, що були, зв'язок припинення вагітності із травмою, штучного припинення вагітності, статевої приналежності, стану статевих органів у випадку встановлення стійкої втрати працездатності або здатності до фізичної праці. Щодо осіб чоловічої статі у зв'язку із розслідуванням злочинів з елементами зґвалтувань є дослідження ознак, які можуть свідчити про мужоложство, й ознак, які встановлюють сам факт зґвалтування [8]. При дослідженні враховуються всі наявні тілесні ушкодження, ушкодження в ділянках статевих органів й анального отвору.

Основна проблема, пов'язана з доказуванням зґвалтування і спричинення тілесних ушкоджень, є часовий проміжок між подією і звільненням території, на

якій відбувався даний факт, звільнення з полону за обміном, через викуп. За недовготривалий проміжок часу тілесні ушкодження можуть зникнути. Щодо зразків для проведення імунологічної експертизи, експертизи ДНК-профілю, для визначення групової належності й ідентифікації, біологічний матеріал зникне, перетвориться в непридатний. У деяких випадках згвалтування може не залишати ніяких слідів, і про нього можуть свідчити лише особисто, тому перевага повинна віддаватися психологічним експертизам.

Але наслідки згвалтування можуть проявлятися в декількох формах: безспричинення тілесних ушкоджень (через погрози розправи, розправи над рідними і близькими), ізспричиненням тілесних ушкоджень, завдання каліцтва (безпліддя), спричинення смерті. Враховуючи наслідки, потрібно і визначатися із спеціальними знаннями – обирати той вид судової експертизи, який має доказове значення. Це можуть бути експертиза статевих станів, судово-медична, експертиза трупа, судово-медична експертиза механізму спричинення тілесних ушкоджень, види психологічних і психіатричних експертиз.

Залежно від тривалості періоду, який пройшов між подією, яка супроводжувалася згвалтуванням, виникає також можливість вилучення біологічних зразків і призначення імунологічної та цитологічної експертизи, експертизи ДНК.

Періодично виникають повідомлення про факти непристойного посягання з боку російських військових щодо малолітніх із використанням побутових предметів: предметів гігієни, кухонного приладдя, предметів побуту, серед яких свічки, туш для вій, чайна ложка тощо. Є необхідність вилучення таких предметів для спроби дослідження.

Покарання без попереднього судового рішення доказується за допомогою огляду трупа, експертизи трупа, через проведення, у випадку захоронення, ексгумації. Про винесення смертельного покарання свідчать зав'язані очі, зав'язані руки, локалізація отвору від пулі в ділянці життєво важливих органів, кількість пульових отворів, характер захоронення трупа (трупів).

Про вигнання цивільного населення до примусових робіт свідчить задіяння цивільних осіб військовими для безоплатних робіт по розбору завалів, захоронення трупів, відновлення будівель. Таке вигнання може здійснюватися на окупованій території, а також на території ворожої країни, що супроводжується переміщенням цивільного населення (груп) в іншу країну з метою експлуатації праці, праці за харчування. Дана об'єктивна сторона може підтверджуватись через судово-медичну експертизу, результати якої свідчать про незадовільний стан харчування, виснаженість тощо, при поверненні груп такого населення на мирну територію в Україну. Довести примусові роботи, на нашу думку, за допомогою висновків судово-медичної експертизи можна лише якщо такі роботи супроводжуються значним фізичним навантаженням при недостатньому харчуванні.

Розграбування національних цінностей, як один із проявів об'єктивності сторони порушення законів і звичаїв війни, потребує визначення, що слід вважати національними цінностями. Якщо дії пов'язані з розграбуванням, цінності носять матеріальний характер і пов'язані з історією країни. В законодавстві існує визна-

чення культурних цінностей – об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне і наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню й охороні, відповідно до законодавства України [9]. Такі об'єкти виражені в живописі, літературі, архітектурі, скульптурі тощо. Повний перелік таких об'єктів міститься в ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Розграбуванням є розкрадання (таємне викрадення) і силою відібране, спустошувати що-небудь [10]. Місцями розкрадання є місця зберігання національних цінностей: музеї, архіви, бібліотеки, історичні, етнографічні, наукові і виставкові центри. Усі національні цінності внесені до Державного реєстру національного культурного надбання, включені до Національного архівного фонду або включені до Музейного фонду. Повернуті цінності підлягають експертизі – державній експертизі культурних цінностей. Інші національні цінності, які не входять у Державний реєстр, потребують належної оцінки.

Протягом однієї доби у випадку крадіжки із музею співробітники повідомляють до правоохоронних органів. Керівник музею протягом 10 днів передає Міністерству культури пакет документів щодо викраденого предмету: акт про виявлення зникнення (втрати), висновки експертів, фотографії або детальний опис, а також відомості про вжиті заходи [11]. При порушенні кримінального провадження за фактом порушення законів і звичаїв війни з об'єктивною стороною розкрадання національних цінностей долучаються висновки експертів як джерела доказів, а судові експертизи призначаються за вилученими трасологічними слідами, виявленими відбитками пальців рук, якщо це можливо за даних умов.

Постає також питання про призначення судової мистецтвознавчої експертизи, але на дослідження надаються оригінали витворів мистецтва, що за даних умов є неможливим. Можливо надавати лише детальний опис, а також висновки державних експертів. Основними завданнями мистецтвознавчої експертизи є атрибуція твору, визначення його художнього рівня, оціночна вартість [12, с. 357], що має значення для кримінального провадження при визначенні об'єктивної сторони (наслідків кримінального правопорушення).

Також можливе призначення і проведення портретної експертизи з метою ідентифікації за ознаками зовнішності, якщо виникає ситуація необхідності встановлення особи за фото- або відео зображенням. Для проведення експертизи надається безпосередньо саме зображення особи, яку потрібно ідентифікувати, і порівняльні зразки зображення цієї особи. Проблемним питанням є отримання порівняльних зразків, тому що ідентифікації підлягає особа, яка є громадянином іншої країни.

Останньою частиною дослідження є об'єктивна сторона у вигляді застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року забороняє використовувати зброю щодо цивільного населення, а також забороняє у збройних конфліктах снарядів та речовин, що можуть завдати надмірних ушкоджень або призвести до зайвих страждань [13].

Наслідками використання зброї для цивільних осіб є поранення і смерть. Так станом на 01.05.2022 ООН оприлюднила статистику: 3 153 загиблих цивільних, 3 316 отримали поранення [14].

Пріоритетною експертизою, окрім судово-медичної, у даному випадку буде вибухотехнічна, яка досліджує вибухові речовини, гранати, міни, снаряди, залишки після вибуху або після застосування спеціальних засобів руйнування тощо.

К. В. Катеринчук зосереджує увагу на встановленні причинного зв'язку між дією і наслідками, що настали для потерпілого, встановлюється працівниками правоохоронних органів під час кваліфікації такого діяння. Визначення причинного зв'язку судово-медичними експертами відрізняється тим, що він встановлюється між ушкодженням і смертю особи [15, с. 260].

Висновки. Під час розслідування злочинів щодо порушення законів і звичаїв війни виникають проблеми, пов'язані із множинністю елементів об'єктивної сторони і кваліфікацією потерпілих. Окремі аспекти досліджуються за допомогою різних видів судових експертиз, серед яких основними є психологічна та її різновиди, судово-медична, трасологічна, вибухотехнічна, товарознавча, мистецтвознавча. Виникають проблеми, пов'язані з неможливістю призначення судових експертиз своєчасно з причини перебування в полоні, під окупацією, неможливістю розшуку безвісти зниклих осіб, неможливістю дослідження оригіналів цінностей, вивезених із країни.

Методика розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв війни залишається не сформованою, тому це питання потребує уваги вчених-процесуалістів. Усі виділені елементи стосуються різних категорій потерпілих, мають суттєві відмінності в об'єктивному складі, а також різні категорії потерпілих. Крім того, у процесі доказування використовуються різні категорії спеціальних знань, що впливає на сам процес доказування і, відповідно, на формування методики розслідування. На нашу думку, існує потреба у створенні методики розслідування злочинів названої категорії окремо за фактами згвалтування, окремо за фактами вивезення культурних цінностей та окремо за фактами покарання без судового рішення, про що свідчать відмінності в об'єктивній стороні і специфіка наслідків.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25–26, ст. 131. (дата звернення: 28.05.2022).
2. Женевська конвенція поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 28.05.2022).
3. Декларація про захист від осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання від 09 грудня 1975 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text. (дата звернення: 28.05.2022).
4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

5. Орлова О. О. Визначення складових доктрини мінімального рівня жорстокості як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 1, 66-69.

6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

7. Кравченко І. М. Правовий статус «військовополонений» і «цивільний заручник» у контексті норм міжнародного гуманітарного права та проведення операції Об'єднаних сил (АТО) на Сході України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 137-149.

8. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи. Затверджено Наказом МОЗ 17.11.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>. (дата звернення: 28.05.2022).

9. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України від 21.09.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. С. 405. (дата звернення: 28.05.2022).

10. Словник української мови у 11 томах. Том 8. 1977. С. 657. URL : <http://sum.in.ua/s/rozghrabovuvaty>. (дата звернення: 28.05.2022).

11. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів від 21.07.2016 № 580. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text>. (дата звернення: 28.05.2022).

12. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посібник. / За заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво «Ліра», 2019. 424 с.

13. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірково дію від 10 жовтня 1980 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text. (дата звернення: 28.05.2022).

14. Бережанський І. Понад 3000 загиблих мирних жителів: в ООН озвучили цифри вбитих та поранених під час війни в Україні станом на 01.05.2022. *TCH, Україна*. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/ponad-3000-zagiblih-mirimih-zhiteliv-v-oon-ozvuchili-cifri-vbitih-ta-poranenih-pid-chas-viyni-v-ukrayini-stanom-na-1-travnya-2051986.html>. (дата звернення: 28.05.2022).

15. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми : дис... на здобуття наук. ст. доктора юр. наук за спец. 12.00.08 «Кр. право та кримінологія; кр.-вик. право». Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Київ; Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019. 559 с.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III (zi zminamy ta dopovneniamy). (2001) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) - Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 25–26, art. 131. [in Ukrainian].

2. Zhenevska konventsia povodzhennia z viiskovopolonenyi vid 12 serpnia 1949 roku. (1949) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. [in Ukrainian].

3. Deklaratsiia pro zakhyst vid osib vid катуван ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, yaki prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 09 hrudnia 1975 roku. (1975) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084#Text. [in Ukrainian].

4. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z v'iazniamy. N. d. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. [in Ukrainian].
5. Orlova, O. O. (2018) Vyznachennia skladovykh doktryny minimalnogo rivnia zhorskosti yak kryteriiu vyokremлення katuvannia vid neliudskoho abo takoho, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhennia chy pokarannia. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho der zhatnogo univ'er sytetu vnutrishnikh sprav -- Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 1, 66-69.* [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnogo naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 roku. (1949) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukrainian].
7. Kravchenko, I. M. (2020) Pravovy status «viiskovopolonenyi» i «tsyvilnyi zaruchnyk» u konteksti norm mizhnarodnogo humanitarnoho prava ta provedennia operatsii Ob'iednanykh syl (ATO) na Skhodi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 1, 137-149.* [in Ukrainian].
8. Pravyla provedennia sudovo-medychnykh ekspertyz (obstezhen) z pryvodu statevykh staniv v biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy. Zatverdzheno Nakazom MOZ 17.11.1995 № 6. (1995) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>. [in Ukrainian].
9. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti. Zakon Ukrainy vid 21.09.1999. (1999) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 25–26, art. 13148, 405.* [in Ukrainian].
10. Slovnyk ukrainskoi movy (Vol. 1-11; vol. 8) (1977), 657. URL : <http://sum.in.ua/s/rozghrabovuvaty>. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii obliku muzeinykh predmetiv vid 21.07.2016 № 580. (2016) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text>. [in Ukrainian].
12. Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy : navch. Posibnyk (2019) / Za zah.red. O. H. Ruvyn (Ed.). Kyiv: Vydavnytstvo Lira. [in Ukrainian].
13. Konventsiiia pro zaboronu abo obmezhenia zastosuvannia konkretnykh vydiv zvy chainoi zbroi, yakii mozhut vvazhatys takymy, shcho zavdaiut nadmirnykh ushkodzhen abo maiut nevybirkovu diiu vid 10 zhovtnia 1980 roku. (1980) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text. [in Ukrainian].
14. Berezhanskyi, I. (2022) Ponad 3000 zahybylykh myrnykh zhyteliv: v OON ozvuchyly tsyfyry vbytykh ta poranenykh pid chas viiny v Ukraini stanom na 01.05.2022. *TSN, Ukraina*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ponad-3000-zagiblih-mirnih-zhiteliv-v-oon-ozvuchili-cifri-vbitih-ta-poranenih-pid-chas-viyni-v-ukrayini-standom-na-1-travnya-2051986.html>. [in Ukrainian].
15. Katerynychuk, K. V. (2019) Kryminalno-pravova okhorona zdorov'ia osoby: doktrynalni, zakonodavchi ta pravozastosovchi problemy. *Doctor's thesis.* «Kr. pravo ta krymino lohii; kr.-vyk. pravo». – Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv; Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy Irpin. [in Ukrainian] *Statтя nadiiusha do redkolectii 30.05.2022*

Shulzhenko A., Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Department of Justice, Faculty of Law, Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

PROBLEMS OF PROOFING THE OBJECTIVE PARTY IN CRIMES OF VIOLATION OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR

The article is devoted to the problems of evidence that arise during the investigation of crimes of violation of the laws and customs of war, the number of which today is more than ten thousand. The objective aspect of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which consists of several elements, deserves special attention. The components of the objective side are related to the results of action and inaction with various categories of victims, including prisoners of war, civilians and the state. In addition, the objective side itself is determined by unrelated actions. These include ill-treatment, murder, exile, forced labor, the removal of national property, and the use of illicit means of warfare. That is, the objective side concerns individuals, their rights, freedoms and, separately, the material values of the state. In each case, the study of the objective side, which is characterized by the action and its consequences, there is a need for some special knowledge. Therefore, issues related to the study of certain elements of the subjective side are investigated by various forensic experts. Among the examinations that examine the consequences for life and health, we should mention forensic, corpse examinations, sexual conditions, various types of psychological examinations: psychological and psychiatric, medical and psychological, Research on the consequences of the use of illicit warfare types of explosive examinations. The looting of national values is connected with the assessment of stolen objects, which is carried out by art historians. The question arises as to the expediency of allocating specific articles on the basis of individual elements of the objective side in order to simplify the process of proving in this category of crimes. The article provides a detailed analysis of the problems that arise in the study of each element of the objective side of the violation of the laws and customs of war and offers practical ways to solve them.

Keywords: war, evidence, evidence, objective side, forensic examination, bodily harm, premeditated murder

DOI: 10.33766/2524-0323.98.271-283

УДК: 343.985

Господаренко В. М., кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінально-правових наук Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: vova.gospodareko@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-9842-0633>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ США В АМЕРИКАНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Стаття присвячена особливостям викладання кримінально-правових дисциплін в університетах США. Сьогодні успішній країні дуже важливо мати якісних фахівців. Особливо вона(країна) потребує добре підготовлених фахівців з юриспруденції, оскільки юристи втілюють у життя кримінально-правову політику держави. Тому так важливо приділити увагу самому процесу підготовки фахівців з права, від якого залежить як компетентність майбутніх юристів, так і якість виконання державної кримінально-правової політики.

У статті розглянуто досвід американських університетів у підготовці юристів, тому що юридична освіта Сполучених Штатів є однією із найкращих у світі. І це не дивно, бо США є світовим демократичним лідером. Ним країна стала завдяки якійсній юридичній освіті, тому так важливо вивчати американський досвід у цій галузі.

Упродовж XVIII – XX віків у США створена своя модель вищої юридичної школи, яка здатна відповідати сучасним освітнім вимогам. Ефективність американської системи правової освіти забезпечується такими факторами: автономією навчальних закладів, вибірковістю і гнучкістю навчальних програм закладів вищої освіти, конкурентним освітнім середовищем, практичною орієнтацією й індивідуалізацією навчального процесу, використанням сучасних освітніх технологій. Усі ці фактори роблять американську юридичну освіту однією з кращих у світі.

Центральне місце в процесі академічної підготовки у юридичних школах США посідають форми і методи викладання, спрямовані на формування у студентів професійно необхідних навичок і здібностей (методи проектування, постановки викладання, практика у юридичних клініках, а також розвиток їхніх аналітичних навичок, обговорення прецедентів). Зростаюча значущість юриста в українському суспільстві диктує необхідність розвитку найбільш ефективної системи юридичного навчання. При тому певні позитивні риси американської юридичної освіти можуть бути використані при реформуванні вітчизняної системи підготовки юристів, здатних не тільки захищати права і свободи людей, а ще строго здійснювати публічну юридичну політику.

Ключові слова: юриспруденція, кримінально-правова політика США, університетська юридична освіта, Американська асоціація адвокатів, правова освіта в США, юридична наука в США.

Постановка проблеми. Побудова основ демократичної і правової української держави, проголошена в Конституції України, останнім часом супроводжується посиленням уваги суспільства до питань, пов'язаних із функціонуванням державної влади в умовах кризи глобалізації. Під нею розуміють посилення впливу загальнолодських (глобальних) процесів на долі окремих країн і народів, а також всього людства в цілому. Однак криза глобалізації була запрограмована від самого початку, адже вона закладена в геокультурній економічній моделі, що має особливу систему цінностей, які нав'язані світу західною цивілізацією, споживчою в основі.

Другою групою причин кризи глобалізації є невідповідність заявлених елітою західної цивілізації цілей, таких як поширення демократії і споживчого задоволення та реальних можливостей для їх виконання. Тому світ, що в минулому столітті розвивався поступально, нині виявив нездатність протистояти масштабним кризам. Саме це вимагає, щоб свобода всякої особи в будь-якій країні світу супроводжувалася її юридичною відповідальністю за долю цивілізації [7, с. 34-35]. Про це мають дбати професійні захисники прав людини, юристи, які озброєлися відповідними знаннями під час тривалого навчання в навчальних закладах юридичного спрямування.

Указаний процес має втілення в державній кримінально-правовій політиці США. Вплив політики на правову галузь перманентно виявляється в публічному праві, зокрема в особливостях взаємодії держави з іншими суб'єктами суспільного життя. Правова політика покликана керувати процесами правового розвитку конкретної країни, підвищувати ступінь упорядкованості й організації юридичного буття. У формуванні та реалізації правової політики беруть участь усі суб'єкти політико-правового життя, що відображається у функціонуванні державних органів демократичних країн світу, передусім, США. Цей досвід розвитку правової політики являє зразок для вирішення нагальних проблем суспільного розвитку в Україні.

Відомо, що правова політика США становить потужний засіб впливу на масову суспільну свідомість. Серед очільників США, які приділяли особливу увагу державно-правовій політиці, слід виділити Т. Джефферсона, А. Лінкольна, Ф. Рузвельта, Дж. Кеннеді, Р. Ніксона, Б. Клінтона і Б. Обаму. Усі вони свого часу отримали професійну юридичну освіту

Судді, прокурори, слідчі, адвокати, нотаріуси, корпоративні юристи та ін. – усі правознавці під час реалізації знань, отриманих в університетах, усвідомлюють, що юридична освіта є запорукою накопичення в американському суспільстві важливого правового досвіду. І це особливим чином відбувається в Америці, де криза глобалізації поставила під сумнів традиційні цінності лідера світової спільноти, викликала необхідність захищати їх від розгулу кримінальників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливість даної теми є те, що вона майже не привертає уваги українських дослідників. З українських науковців

лише В. М. Калашников обмежено висвітлює питання у своїй монографії «Державно-правова політика батьків-засновників». На теренах колишнього Радянського Союзу цим питанням займався В. А. Власихин у праці «Юридическая профессия и юридическое образование в США». Звичайно, американські дослідники А. Фриман, Р. Говстед, Дж. Томас приділяли більше уваги вивченню даної проблеми.

Формулювання цілей. Мета даної статті полягає у виявленні особливостей викладання юриспруденції в американських університетах для кращого вивчення досвіду підготовки юристів в США, що дозволить успішно застосувати американський досвід в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурні передумови, які сприяли розвитку системи вищої юридичної освіти США, були результатом становлення правової американської держави (XVIII ст.), завершення процесу розвитку промислового капіталізму (70-і рр. XIX ст.), посилення соціально-політичної значущості юридичної професії юрист, прагнення створити національну систему юридичної освіти, здатну конкурувати з провідними європейськими вузами, а також появою спеціалізованих об'єднань з контролю якості навчання в юридичних школах країни і розвитку демократичних рухів в 60-і рр. XX ст.

Притому відомо, що вивчення майбутніми юристами основ американської політики боротьби проти злочинців робити замами на фундаментальні основи правопорядку в Америці було розпочато в далекому минулому. Ще під час війни за незалежність США президент Єльського університету Е. Стайлз висунув питання про вдосконалення професійної підготовки юристів. Він оголосив наступне: «Професорство в галузі права таке ж важливе, як і в галузі медицини. Це потрібне не для того щоб готувати юристів, а для виховання громадян. Можливо, менше чверті молодих джентльменів, які отримали освіту в коледжі, стають спеціалістами в галузі богослов'я, права або медицини. Велика частина цих людей, завершивши академічний курс навчання, повернеться додому, увіллється в суспільство і почне займатися торгівлею або своїм господарством. Тим не менше, вірогідно, що більшість цих людей самим потоком їхнього життя втягнеться в ту чи іншу сферу громадянської або державної діяльності. Багатьом з них, дійсно гідним пильної уваги, з огляду на їхнє виховання та освіту, дозволять стати корисними членами суспільства, представниками вибраного кола – мировими суддями, членами законодавчих органів, суддями і депутатами в конгресі» [5, с. 242].

Програму Стайлза почали втілювати «батьки-засновники» США, адже нова держава мала утворити інтелігенцію, яка б ідейно підкріплювала розвиток державної політики, у тому числі політики боротьби проти кримінальних злочинів за активною участю освічених правоохоронців і суддів [5, с. 133-135]. Для цього засновникам незалежної Америки довелося звернутися до європейського досвіду розвитку кримінально-процесуального права на засадах гуманного ставлення до злочинців, проголошеного в працях Ч. О. Бекарія («Злочини і покарання») і Е. Ваттеля («Право народів, або принципи природного права, що застосовуються до поведінки і справ націй і суверенів») [2; 3]. Тоді поступово закріплювалися такі засади державної кримінально-правової політики США, які діють і нині: про це подбали

юристи з ряду заможних американців, адже це було їхнім становим обов'язком. Вони і сформували університетську юридичну освіту.

Слід зазначити, що основи сучасної системи юридичної освіти в США, де упор роблять на використанні кримінально-правових важелів захисту буржуазного правопорядку, можна зрозуміти лише за умови аналізу того, яким чином у Сполучених Штатах виховують правознавців. Там студенти, які отримують юридичну освіту, мають пам'ятати, що «символ віри» Америки – долар. Про це сповістив відомий цивілізованому світу гуру американських лібералів Р. Хофстедтер у своєму дослідженні «Американська політична традиція та її творці». Він розробив інтелектуальну історію американської державно-правової політики, відносно суті якої зазначено наступне: «Загальне надбання головних політичних традицій у США – це віра в право власності та філософію економічного індивідуалізму, у цінність конкуренції й у те, що економічні добродієвності капіталістичної культури завжди є невід'ємною властивістю людей. Святість приватної власності була гранітним фундаментом символу віри в американську політичну ідеологію. Завдання політики, що проголошує означене кредо, – захищати світ конкуренції, за необхідності заохочуючи його або ліквідуючи випадкові зловживання в ньому, однак не підіривати його будь-якими планами колективістських дій» [14, р. VIII]. Цим, власне, і мають займатися американські юристи, які є типовим «продуктом» університетської освіти.

З погляду американських учених, політикою протидії злочинності слід вважати не лише практичну діяльність з її викорінення, а й формування ідеології захисту правопорядку від кримінальних посягань. Більшість американських фахівців, а за ними й українські вчені, вважають, що кримінальна політика є специфічним напрямком діяльності держави, пов'язаним з розробкою і встановленням підстави і принципів кримінальної відповідальності, визначенням кола злочинних діянь і видів кримінально-правового покарання за їх вчинення, порядку і умов звільнення від кримінальної відповідальності з метою забезпечення надійного захисту інтересів особистості, суспільства, держави від злочинних посягань [16].

Зараз у США налічується близько одного мільйона практикуючих юристів. Вони одержали освіту майже у 220 вищих (приватних або державних) юридичних навчальних закладах. При тому майбутні юристи отримують свої знання у спеціалізованих школах або коледжах університетів тільки після закінчення загальноосвітніх закладів. Тому вища юридична освіта в США вважається «іншою вищою» [8, с. 22].

Педагогічні досягнення американської системи вищої юридичної освіти в галузі державної кримінально-правової політики (проведення навчальних судових слухань, оформлення юридичних документів, навчання в спеціалізованих юридичних клініках, використання проблемного підходу до організації лекції кримінальної політики) здатні збагатити вітчизняну освітню практику в сучасних умовах вдосконалення системи підготовки в українських юридичних вузах.

Здавна теоретичними основами вищої юридичної освіти в Сполучених Штатах вважалися європейські теорії юридичного світогляду, що формували Ф. Вольтер, Д. Дідро, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін. Однак важливо розуміти, що

американці, спираючись на принцип корисності знання, скептично відносилися до абстрактних й умоглядних теоретичних побудов, які не мають безпосереднього практичного застосування.

Відомо, що професія юриста споконвічно залучала високими доходами і щирими можливостями в державному управлінні. Це породило попит на правову освіту і призвело до зростання кількості навчальних закладів юридичного профілю, розширенню їх географії. Зі зростанням кількості бажаючих вступити до вузу американські школи права ввели альтернативні форми навчання (денна, вечірня (nightschool), заочна (part-timecourses)). Складна ситуація з наявністю соціальної нерівності в юридичній освіті була згладжена завдяки суспільно-демократичним рухам і діяльності благодійних організацій (YoungMen'sChristianAssociation).

Юридична освіта в США відрізняється від інших країн, де студенту, щоб отримати ступінь у сфері права, необхідно відразу ж вступати на перший курс університету за даною спеціальністю, при тому потрібно всього лише надати атестат про повну загальну середню освіту. У США навчання будується по-іншому. Система юридичної освіти і саме право в США розцінюється як еквівалент програм магістратури більшості університетів світу. Це означає, що студенти можуть вступати до університетів на спеціальності по праву тільки після отримання диплома бакалавра. Рівень знань тих правників, які прагнули на вдосконалення своєї освіти в галузі кримінально-правових дисциплін, американські університети завжди виявляють за допомогою тестів. Водночас елітарні університети, крім тестів, влаштовують додаткові вступні випробування (співбесіди, письмові роботи) і вимагають рекомендаційні листи тих викладачів, які раніше навчали цих студентів основам права [1, с. 420].

Юридична освіта в США ніколи не відрізнялася міждисциплінарністю і багатofункціональністю. Специфіка прецедентної правової системи, притаманний всім англосаксонським країнам, визначила підготовку юриста-практика, а не юриста-теоретика. Бурхливий розвиток економіки та соціальної сфери ще в другий половині XIX ст. зажадали кваліфікованих професіоналів у галузі управління та юридичних послуг, а також у спеціалістах із захисту американського суспільства від небезпечних проявів посягань на різні форми власності з боку криміналітету.

У 1878 році була створена Асоціація американських юристів (адвокатів), основною метою якої було впровадження нових освітніх стандартів, а також організація суворої дисциплінарної системи для контролю за якістю юридичної освіти [12, р. 21]. Саме тоді під керівництвом декана школи права Колумбійського університету К. Ленгделла був розроблений метод викладання права, що переважає і нині в американських юридичних школах. Коли ж в 1900 році утворили Асоціацію американських юридичних шкіл (англ. AssociationofAmericanLawSchools), ця структура державно-праватного характеру теж сприяла впровадженню даного методу в університетах, які зверталися до неї за акредитацією власних юридичних шкіл.

Вказана система юридичної освіти домінувала протягом минулого століття, хоча піддалася критиці видних представників юридичного співтовариств. Тому в наш час розпочався рух за перетворення основ юридичної освіти, особливо після

того, як 2008 року відбулася всесвітня фінансова криза. Тим не менше, в освітньому процесі в американських університетах завжди доводять студентам, що розвиток кримінально-правової політики Америки є процесом безперервним і єдиним на всіх етапах розвитку американської державності з часів появи нової суверенної держави – Сполучених Штатів. Цей процес завжди демонстрував прагнення держави захистити основні права і свободи громадян через застосування багатого арсеналу заходів боротьби проти злочинності. При цьому відповідні заходи правоохоронних органів і жерців правосуддя завжди відповідали стану соціально-економічних відносин у країні-лідерці світового співтовариства.

Слід вказати, що вищі органи законодавчої та виконавчої влади на подання правоохоронців перманентно вибудовували систему боротьби проти злочинності. У цій системі завжди виділялася певна послідовність формування напрямків правоохоронної діяльності, що сьогодні виглядає наступним чином: 1) боротьба проти корупції у вищих органах влади американської федерації й окремих штатів; 2) пошук найбільш важливих інструментів боротьби проти організованої злочинності; 3) попередження злочинності неповнолітніх американців, серед яких дорослі правопорушники черпають майбутні кадри злочинних співтовариств; 4) діяльність з удосконалення пенітенціарної системи; 5) вирішення проблеми застосування смертної кари за тяжкі злочини.

Однак з часом виявлялося, що підготувати в США кваліфікованого фахівця широкого профілю, який розбирається в багатьох законодавчих сферах, просто неможливо. Саме тому американська система вищої юридичної освіти заснована на поглибленому вивченні предметів спеціалізації. У разі якщо вже практикуючий юрист захоче перекваліфікуватися, для цього в американських вузах передбачені річні програми навчання – магістр в області права (Magister's degree in law - LL.M.).

Для читання багатьох університетських курсів з кримінально-правових дисциплін залучаються практикуючі юристи: радники великих компаній, судді, адвокати. При тому в американських університетах немає традиційного для української освітньої системи розподілу занять на лекційні і семінарські. Заняття в університетських юридичних школах є активний діалог викладача зі студентами. Тому метод навчання полягає в аналізі прецедентів і рішень апеляційних судів [4, с. 33].

Основною метою, що стоїть перед організаторами юридичної освіти, є розвиток аналітичних здібностей студента, а не тільки оволодіння певним набором знань. Перед кожним заняттям викладачі надають студентам завдання і список літератури, обов'язкової для ознайомлення. Тому, власне, заняття перетворюється в бесіду лектора з учнями. Часто викладачі влаштовують розбір конкретних справ. У даному випадку викладачі застосовують метод Сократа для спілкування зі студентами. Цей метод названий на честь давньогрецького філософа Сократа. Він базується на проведенні діалогу між двома індивідуумами, для яких істина і знання не дані в готовому вигляді, а являють собою проблему і припускають пошук її вирішення.

Метод Сократа втілюється в навчальний процес за допомогою вивчення судових справ і правових питань [17]. Студенти читають перед заняттям справу, потім їм пропонується самим її роз'яснити. Професор ніколи нічого не пояснює, але

натомість вимагає пояснень студента, ставлячи йому запитання. Однак викладач робить це за певною системою. У результаті його питання все більше і більше прояснюють мислення студента, звертають увагу на нюанси, про існування яких той спочатку не припускав думки. Ідея методу полягає в тому, що студент сам виробляє свою логіку доведення й переконує себе в тому, що певне рішення судді в цій справі є найкращим.

Отже, багато навчальних курсів кримінально-правового спрямування повинні містити практичний компонент. Під час навчання майбутні юристи здобувають навички самостійного аналізу законодавчого матеріалу і судових рішень. Також школи права пропонують кілька курсів, які формують вміння роботи з документами, що відносяться до функціонування системи державної кримінально-правової політики.

Організація учбового процесу в університетах США цікава відсутністю лекцій як таких. Досить часто викладачі влаштовують розгляд справи – гіпотетичної або з реальної практики, під час якого студенти повинні повністю відтворити функції учасників процесу: пред'явити і досліджувати докази, заявити процесуальні клопотання, уявити аргументи і т. ін. Зазвичай, після закінчення першого курсу, влаштовують інсценований судовий процес (для цього в юридичних школах є, як правило, приміщення обладнане, як зал суду).

Оцінка знань студента здійснюється виключно на основі письмового іспиту, що може проводитися поза аудиторією. Екзаменаційна робота, що представляється анонімно, під девізом, оцінюється за системою літер (А – найвищий бал, В – трохи нижче, С – ще нижче, D – прирівнюється до оцінки «незадовільно») або за системою «складено» чи «не складено». При тому викладач за жодних умов не розкриває оцінки третім особам. По завершенню навчання готується дипломна робота і випускник отримує диплом і ступінь «доктора юриспруденції», що достатньо для заняття юридичною практикою.

Зрозуміло, що є особи, які достатньо здібні для науково-викладацької діяльності. Вони можуть продовжити навчання з метою отримати ступінь «магістра права» (у такому разі дана особа поглиблено вивчає право протягом року і захищає магістерське дослідження. Потім здібні науковці можуть отримати більш високий ступінь доктора юридичних наук (це вимагає два роки дослідницьких занять і подання на захист відповідної дисертації).

Великий вплив на сучасну юридичну освіту зробила доповідь 1992 року Американської асоціації юристів «Юридична освіта і підвищення кваліфікації – освітній континуум», на основі якої відбувається подальше функціонування та розвиток системи формування професійних юристів. Згідно з цією доповіддю, американський юрист повинен оволодіти необхідним набором знань. До такого «джен-тльменського набору» відносять наступне: правильне, науково обґрунтоване вирішення складних юридичних проблем; юридичний аналіз та оцінка юридичних фактів; суто науковий аналіз юридичної літератури і документів; вміння надавати клієнтам необхідні їм консультації; участь у веденні переговорів свого роботодавця з його контрагентами; знання процедур, пов'язаних із судовими суперечками;

альтернативні способи вирішення судових спорів; організація й управління в галузі юридичної роботи; виявлення і вирішення проблем етичного характеру [13].

Особливої уваги Американська асоціація юристів приділяє проблемам, пов'язаним із формуванням суддівського корпусу, до якого долучають найбільш здібних випускників юридичних закладів. Модель формування американського юриста, що є захисником цінностей суспільства найрозвиненішої країни сучасного світу має відповідати догмам гуру американських лібералів А. Шлезінгера-молодшого, автора монографії «Цикли американської історії», який вказував, що сутність державно-правової політики його країни слід розглядати скрізь призму ідеології месіанізму. Він заявив також, що в Америці продовжується «боротьба між капіталістичними цінностями – недоторканністю приватної власності, максимізацією прибутку, культом вільного ринку, виживанням найсильніших – і демократичними цінностями – рівністю, свободою, соціальною відповідальністю та загальним добробутом». Тому, на його думку, велику роль у США приватний інтерес будь-якого громадянина країни-лідера світового співтовариства, бо «в Америці капіталізм включає демократію, а демократія – капіталізм» [9, с. 34-37, 45].

Усе вищенаведене і має захищати випускник американських університетів і юридичних шкіл, який присвятив своє життя судочинству. Саме йому відомий у США правник, професор Г. Гудпастер роз'яснив значення американського правосуддя наступним чином: «Необхідність кримінального судочинства полягає в тому, щоб генерувати рішення в спосіб та з результатами, які громада може прийняти та використовувати. Рішення про кримінальне судочинство приймаються, якщо вони надходять через процес, який відповідає фундаментальним, домінуючим соціальним переконанням та ставленням. Серед таких переконань – певне поглиблення та офіційне прийняття рішень, глибока занепокоєність з приводу помилок у питаннях, пов'язаних із життям або свободою, а також довіра чи демократичні переконання в здатності громадян приймати мудрі рішення громади та керувати собою.

Закон найкращим чином виконує свої функції, коли він являє собою максимум конкуруючих символів, і невідповідно американські вірування та настрої, які іноді конфліктують, структурно і символічно реалізуються в кримінальних процесах через права судді та відповідача. Ці права були прийняті «батьками-засновниками» США як важливі для свободи. У нашій вірності цим правам і, можливо, у нашому розвитку їх у напрямку свободи, закладеної засновниками, ми показуємо, що так само прагнемо до свободи, як засновники, і підтверджуємо особистість кожної людини як громадянина, причетного до американської влади» [15, р. 153-154].

Американська система освіти в області права складається з 5 основних етапів: 1. Диплом бакалавра університету або коледжу (4 роки); 2. Підготовка до здачі тесту і здача тесту по праву LSAT; Школа права, програма Juris Doctor – (3 роки); 4. Bar Exam – кваліфікаційний іспит на присвоєння статусу адвоката; 5. Отримання сертифіката на юридичну практику, на основі іспиту, який був успішно складений. І на всіх етапах освіти майбутнього юриста особливим чином викладаються дисципліни кримінально-правового циклу. При тому в полі зору виклада-

чів та студентів завжди перебуває державна кримінально-правова політика. Свідченням цього є багато оголошень про набір до магістратури в різних університетах. Так, можна звернутися до рекламного оголошення Колумбійського університету, провідного навчального закладу США: «Університет запрошує на навчання до своєї Академії американського права. Програма навчання призначена для зарубіжних студентів-юристів, але також відкрита і для практиків з числа американських громадян. Пропонується цікавий освітній та культурний досвід з оволодінням окремими темами з основ державного права США та підприємницького права, які викладають видатні вчені Колумбійського університету та інших відомих у світі навчальних закладів. Академія пропонує доступне уявлення про методологію основ юридичної освіти США, а також здійснює презентацію програми та стратегії магістратури права, які використовуються нашими випускниками для пошуку роботи у галузях права. Програма також включає практично орієнтовані лекції відомих адвокатів; проведення мережних заходів з іншими учасниками; відвідування професійних та культурних об'єктів у Нью-Йорку... Існують знижки оплати за навчання для осіб, які подали заявки до 15 січня 2019 року, а також знижки оплати, доступні для груп чисельністю від шести або більше учасників, які подають заявки до 1 лютого 2020 року» [11].

З оголошенням Колумбійського університету перегукується повідомлення іншого провідного університету США: «Американський університет «Вашингтонський юридичний коледж» за спеціалізацією «Магістр права і державного управління» підготує вас до оволодіння проблемами, що знаходяться на перетині права, політики і всіх рівнів влади через широке вивчення публічного права Сполучених Штатів. Розроблений для випускників бакалаврату з вітчизняного та міжнародного права, які мають великий інтерес до урядової політики США, динаміки демократії та змісту верховенства права, курс «Магістратура права: закон та урядова політика» є обов'язковим для слухачів, які вступають в магістратуру, щоб оволодіти широким і глибоким аналізом найважливіших питань державної політики сьогодення. Наш організаційний принцип навчання полягає в тому, що найкраще підготовлені юристи та аналітики в галузях регуляторного права не тільки мають чітке розуміння окремих предметів, але й оволоділи теоріями, політичними процесами та інституційними реаліями, що визначають зміст публічного права США» [10].

Професіоналізм американських суддів «кується» особливим чином, адже студентську молодь налаштовують на здійснення суддівської кар'єри з першого року навчання. Ось як сповіщає про це майбутніх суддів відомий університет Стратфорд: «Курс кримінального судочинства пропонує глибоке введення у світ уряду, правоохоронних органів, виправлень, кримінального процесу тощо. Незалежно від того, чи ви зацікавлені в кар'єрі в кримінальному судочинстві, хотіли б отримати курс перепідготовки або хочете дізнатися щось нове, детальний курс Стратфорда допоможе вам розпочати роботу. Програма курсу передбачає вивчення наступного: Рання історія нашого уряду; Структури федерального уряду; Роль держави та місцевого самоврядування; Огляд нашої системи як демократії; Питання обо-

рони та оподаткування; Наш уряд у дії; Історія правозастосування; Система кримінального судочинства; Характер злочинності; Види доказів та їх корисність; Техніка інтерв'ювання; Принципи допиту; Судові системи США; Конституційне право; Анатомія кримінального переслідування; Елементи злочину; Захист; Жерти злочинності; Кримінальні випробування та докази; Проблеми врахування доказів; Перша поправка до Конституції; Злочин та кримінальне правосуддя; Природа злочинності та віктимізації; Кримінальне право: субстанція та процедура; Поліція в суспільстві: історія та організація; Роль та функція поліції; Питання поліції: професійні, соціальні та правові; Суди, обвинувачення та захист; Досудові та судові процедури покарання; Судові вироки: пробації, проміжні санкції та відновне правосуддя; Виправлення: історія, установи та населення; Тюремне життя: перебування у в'язниці та вихід з неї; Ювенальна юстиція у XXI столітті; Злочин та правосуддя в новому тисячолітті» [18].

Висновки. Отже, протягом XVIII - XX ст. США створили власну модель вищої юридичної школи, здатну реагувати на сучасні освітні вимоги. Ефективність функціонування американської системи юридичної освіти забезпечують автономія навчальних закладів, селективність і гнучкість навчальних програм вузів, конкурентна освітнє середовище, практична спрямованість та індивідуалізація навчального процесу, використання сучасних освітніх технологій. Центральне місце в процесі академічної підготовки в юридичних школах США відводиться формам і методам навчання, спрямованим на формування у студентів професійно необхідних навичок і умінь (проектні методи, навчальні інсценування, практика в юридичних клініках), а також на розвиток їхніх аналітичних здібностей (метод аналізу судових прецедентів, дискусії).

Вважаємо, для вітчизняної юридичної освіти варто запозичити досвід американської юридичної освіти з упором на практичні заняття, тобто навчати студента застосовувати отримані знання на практиці, а також у стінах *almamater*.

Історія становлення і подальшого розвитку юридичної освіти в США, його організації, підходів до розуміння практичної юриспруденції, особливо з урахуванням стану державної кримінально-правової політики в умовах світової кризи процесу глобалізації можуть бути корисними в Україні сьогодні. Зростання значення юриста у всіх галузях життя українського суспільства диктує необхідність виробити найбільш ефективну систему підготовки юридичних кадрів. При тому певні позитивні риси американської юридичної освіти можуть бути використані при реформуванні вітчизняної системи підготовки юристів, здатних неухильно проводити до життя державну правову політику.

Використані джерела:

1. Азаркин Н. М. Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва : Юрид. литература, 2003. 608 с.
2. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В.С. Овчинского. Москва : ИНФРА-М, 2004. 184 с.
3. Ваттель Э. Право народов, или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / пер. с фр. В. Н. Дурденевского, Ф. А. Кублицкого. Москва : Госюриздат, 1960. 720 с.

4. Власихин В. А. Юридическая профессия и юридическое образование в США. *Юрфак*. 2000. № 8. с. 30-38.
5. Джефферсон Т. Автобиография. Заметки о штате Виргиния. Ленинград: Наука, 1990. 314 с.
6. Калашников В. М. Державно-правова політика «батьків-засновників» США : монографія. Дніпро: РВВ ДНУ, 2020. 200 с.
7. Марков К. А. Свобода личности и юридическая ответственность. *Zarządzanie I marketing zeszyt 6 Zeszyty Naukowe Politechniki*. Rzeszowskiij. Nomer 226. Preszow, 2006. P. 34-42.
8. Фокина С.П. Становление и развитие высшего юридического образования США: ... дис. канд. пед. наук: 18.06.10/ ВГУ. Владимир, 2010.176 с.
9. Шлезингер А. М. Циклы американской истории. Москва : Прогресс-Академия, 1992. 688 с.
10. American University Washington College of Law. An LL.M. With A Difference. URL: https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/awandgov/llmlawandgov/?gclid=Cj0KCQIAjZLhBRCAARIsAFHWpbFn4nRh6f_BHsIRjindil7AVVWQvy2x5cs_M4ZmDNogdKLQxjkn8xoaAub2EALw_wcB. (дата звернення: 30.05.2022)
11. Columbia Law School. International Programs U.S. *Business Law Academy*. Summer 2019. URL : <https://www.law.columbia.edu/international-programsus-business-law-academy>. (дата звернення: 30.05.2022)
12. Encyclopedia of Law and Higher Education / ed. by Ch. J. Russ. Dayton: Dayton University, 2008. 582 p.
13. Freeman A. The SRA and BSB respond to the Legal Education and Training Review. URL : <https://www.fieldfisher.com/en/people/ashleigh-freeman>. (дата звернення: 04.06.2022)
14. Hofstadter R. The American Political Tradition: and the Men Who Made it. N. Y.: Archont Books, XXIV, 1948. 540 p.
15. Rules of the Supreme Court of the United States. Adopted April 19, 2013. Effective July 1, 2013. P. 153-154. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/supct>. (дата звернення: 29.05.2022)
16. Thomas J.B. Criminal Justice. Academic Discipline. *Encyclopedia Britannica*. URL: <http://www.britannica.com/topic/criminal-justice>. (дата звернення: 29.05.2022)
17. The Socratic Method: Why It's Important to the Study of Law. May 29, 2013 by @WashUlaw. URL : <https://onlinelaw.wustl.edu/blog/the-socratic-method-why-its-important-to-the-study-of-law/>. (дата звернення: 25.05.2022)
18. Stratford Career Institute. Criminal Justice. URL : https://www.scitraining.com/criminal-justice?AF=BH0026&utm.source=Bing&utm_medium=CP. (дата звернення: 25.10. 2022)

References:

1. Azarkin, N. M. (2003) Vseobshaya istoriya yurisprudencii. Kurs lekciy. Moskva : Yurid. Literatura. [in Russian].
2. Bekkaria, Ch. (2004) O prestupleniyah i nakazaniyah / cost. i predisl. V. S. Ovchinskogo (Ed.). Moskva : INFRA-M. [in Russian].
3. Vattel, E. (1960) Pravo narodov, ili principy estestvennogo prava, primenyaemye k povedeniyu i delam nacij i suverenov / per. s fr. V. N. Durdenevskogo, F. A. Kublickogo. Moskva : Gosyurizdat. [in Russian].
4. Vlasihin, V. A. (2000) Yuridicheskaya professiya i yuridicheskoe obrazovanie v SShA. Yurfak, 8, 30-38. [in Russian].

5. Dzhefferson, T. (1990) *Avtobiografiya. Zаметki o shtate Virginiya*. Leningrad : Nauka. [in Russian].
6. Kalashnikov, V. M. (2020) *Derzhavno-pravova politika «batkiv-zasnovnikiv» SShA* : monografiya. Dnipro : RVV DNU. [in Ukrainian].
7. Markov, K. A. (2006) *Svoboda lichnosti i yuridicheskaya otvetstvennost*. Zarzadzanie Imarketing zeszyt 6 Zeszyty Naukowe Politechniki. Rzeszowski Nomer 226. Preszow, 34-42. [in Polish].
8. Fokina, S. P. (2010) *Stanovlenie i razvitie vysshego yuridicheskogo obrazovaniya SShA*, Candidate's thesis. VGU. Vladimir. [in Russian].
9. Shlezinger, A. M. (1992) *Cikly amerikanskoj istorii*. Moskva : Progress-Akademiya. [in Russian].
10. American University Washington College of Law. An LL. M. With A Difference. N. d. N. p. URL : https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/awardgov/llmlawandgov/?gclid=Cj0KCQiAjZLhBRCAARIsAFHWpbFn4nRh6f_BHslRjindil7AVWWqvy2x5cs_M4ZmDNogdKLQxjkn8xoaAub2EALw_wcB. [in English].
11. Solambia Law School. International Programs U.S. (2019) *Business Law Academy*. Summer 2019. URL: <https://www.law.columbia.edu/international-prog-ramsus-business-law-academy>. [in English].
12. *Encyclopedia of Law and Higher Education (2008)* / ed. by Ch.J. Russ. Dayton: Dayton University. [in English].
13. Freeman, A. (N. d.) *The SRA and BSB respond to the Legal Education and Training Review*. N. p. URL : <https://www.fieldfisher.com/en/people/ashleigh-freeman> [in English].
14. Hofstadter, R. (1948) *The American Political Tradition: and the Men Who Made it*. N. Y.: Archont Books, XXIV. [in English].
15. *Rules of the Supreme Court of the United States*. Adopted April 19, 2013 (2013) *Effective July 1, 153-154*. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/supct>. [in English].
16. Thomas, J. B. (N. d.) *Criminal Justice. Academic Discipline*. *Encyclopedia Britannica*. N. p. URL : <http://www.britannica.com/topic/criminal-justice>. [in English].
17. *The Socratic Method: Why It's Important to the Study of Law*. (2013) May 29, 2013 by @WashULaw. N. p. URL : <https://onlinelaw.wustl.edu/blog/the-socratic-method-why-its-important-to-the-study-of-law/>. [in English].
18. Stratford Career Institute. (N. d.) *Criminal Justice*. N. p. URL : https://www.scitrainning.com/criminal-justice?AF=BH0026&utm.source=Bing&utm_medium=CP. [in English].

Стаття надійшла до редакції 06.06.2022

Gospodarenko V., PhD in Law, Lecturer, Donetsk State University of Internal Affairs (Kyivyi Rih, Ukraine)

PECULIARITIES OF TEACHING THE USA STATE CRIMINAL LAW POLICY IN AMERICAN UNIVERSITIES

The article is devoted to the peculiarities of teaching criminal law disciplines in US universities. Today, a successful country is very important to have high-quality specialists. Especially the country needs well-trained specialists in jurisprudence. Since lawyers implement the criminal law policy of the state. Therefore, it is important to pay attention to the process of training specialists in law, on which depends both the competence of future lawyers, and the

quality of the implementation of state criminal law policy. This article examines the experience of American universities in the training of lawyers, because the legal education of the United States is one of the best in the world.

This process is embodied in the US state criminal law policy, the study of which is given importance by future lawyers. During the XVIII - XX centuries. The United States has created its own model of higher law school that can respond to modern educational requirements. The effectiveness of the American legal education system is ensured by the autonomy of educational institutions, the selectivity and flexibility of university curricula, a competitive educational environment, the practical orientation and individualization of the educational process, and the use of modern educational technologies. The United States of America is the leading democratic country in the world, not only in economics, in politics, but also in the field of jurisprudence and in new educational technologies. In this regard, it is so important to study the American experience in the field of legal education.

The central place in the process of academic training in US law schools is given to forms and methods of teaching aimed at forming in students professionally necessary skills and abilities (design methods, teaching staging, practice in legal clinics), as well as the development of their analytical skills. precedents, discussions). The growing importance of the lawyer in all spheres of Ukrainian society dictates the need to develop the most effective system of legal training. At the same time, certain positive features of American legal education can be used in reforming the domestic system of training lawyers who are able to strictly implement public legal policy.

Keywords: Jurisprudence, US criminal law policy, university legal education, American Bar Association, legal education in the United States, legal science in the USA.

Наукове видання

**ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

Випуск 2 (98)

Українською та англійською мовами

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019*

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 30.06.2022
Формат 60x84^{1/16} Ум. друк. арк. 16,5
Тираж 100 прим. Зам. № 1607-22

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
вул. Національної Гвардії, б. 3, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська область, Україна, 76005
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7229 від 29.12.2020 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007